

В. В. Бабіченко,
к. е. н., Заступник Голови Правління, начальник фінансово-економічного управління,
ПАТ "Укртатнафта", м. Кременчук

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

V. Babichenko,
PhD, Deputy Chairman of the Board, Head of Finance and Economics Department
PJSC "UKRTATNAFTA"

ECONOMIC AND LEGAL PRINCIPLES OF CORPORATIONS DEVELOPMENT: THE GLOBAL DIMENSION

У статті досліджуються питання, пов'язані з оцінкою економічних та правових засад розвитку корпорацій в глобальній економіці. Доповнено існуючі теоретичні положення щодо виникнення корпорацій та їх домінування на сучасному етапі. Розкрито зміст сучасних наукових концепцій теорії фірми, погляди провідних науковців на сутність фірми та її функції. Визначено основні протиріччя, що притаманні діяльності корпорацій в глобальній економіці.

In this article the issues related to the assessment of economic and legal foundations of corporations development in the global economy are researched. The existing theoretical positions about the emergence of corporations and their dominance on the modern stage are supplemented. The content of modern scientific concepts of the theory of the firm, the views of the leading scientists on the nature of the firm and its functions are disclosed. The basic contradictions inherent to the corporations activities in the global economy are determined.

Ключові слова: Власність, фірма, товариство, корпорація, акція, акціонер, менеджмент, корпоративне управління, глобалізація.

Key words: ownership, firm, partnership, corporation, share, shareholder, management, corporate management, globalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Корпорація є однією з найважливіших інституцій сучасної економіки. Це пояснюється насамперед тим, що результати діяльності корпорацій за характером та масштабами свого впливу виходять далеко за межі суто економічних відносин. Така їх роль у суспільстві пов'язана передусім з позитивними характеристиками та особливостями, притаманними корпоративним фінансам.

Водночас маємо визнати: незважаючи на те, що корпорації протягом тривалого періоду були в центрі уваги провідних науковців, єдності щодо визначення їх змістових характеристик, принципів і, що особливо важливо, результатів діяльності, досі не досягнуто. У цьому зв'язку великий інтерес становить наукова полеміка стосовно виникнення корпорацій та факторів, що обумовили їх поширення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Будь-яка наука розвивається під впливом рушійних сил, які зазвичай обумовлені формуванням суспільних потреб у дослідженні тих чи інших явищ і процесів. Це цілком стосується і досліджень щодо корпорацій. Якщо ще кілька століть тому ці питання фактично ігнорувалися вченими, то вже зараз неможливо уявити наукових шкіл та напрямів, які тією чи іншою мірою не вивчали б корпорацій.

У цьому контексті слід виділити праці низки відомих вітчизняних та закордонних вчених: А. Астаповича, Д. Ванштейна, О. Вінник, А. Гальчинського, Дж. Гелбрейта, Р. Кибенко, Т. Мостенської, В. Новак, Г. Полковникова, Л. Саакової, Н. Суворова, В. Суторміної, Н. Фосса, В. Ханна та ін.

Проте, залишаються відкритими цілий ряд важливих питань, у тому числі щодо економічних та правових засад розвитку сучасних корпорацій в глобальному вимірі.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити чинники, які обумовили виникнення корпорацій як форми підприємництва, її еволюцію та протиріччя, що притаманні діяльності корпорацій в глобальній економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дефініція "корпорація" набула широкого вжитку відносно недавно. Теоретичний же базис економічної науки становлять праці і тих учених, у яких немає прямих посилань на корпорації та їх економічну діяльність. Не можна виключати з аналізу і праці, які стосуються фінансового (у тому числі корпоративного) права.

Розвиток науки про корпоративні фінанси прямо пов'язаний з розвитком самої корпорації як особливого суб'єкта підприємництва, принципи організації фінансів якого є специфічними порівняно з принципами інших організаційно-правових форм. Аналізуючи питання розвитку наукових поглядів стосовно корпорації, насамперед звернемо увагу на полеміку щодо виникнення корпоративних структур та їх наступної трансформації.

У багатьох наукових джерелах виникнення корпорацій і, відповідно, корпоративних фінансів та корпоративного права пов'язують з діяльністю Британської Ост-Індської та Голландської Ост-Індської компаній (1600 р. та 1602 р.) [1]. Проте, на нашу думку, тут можна радше говорити про виникнення компаній з обмеженою відповідальністю, які поступово трансформувалися в корпорації. Так, Г. Полковников, наприклад, стверджує, що на теренах Великої Британії перша компанія виникла в 1496 р., коли король Генріх VII дозволив мореплавцю Каботу створити компанію для торгівлі з Індією й іншими країнами Сходу [2, с. 9].

Зазначимо, що прихильники концепції щодо прообразу корпорацій у вигляді Ост-Індських компаній аргументують свою позицію так [3]: відбувався поділ капіталу на певну кількість часток рівної номінальної вартості, які називалися акціями; учасники компанії іменувалися "акціоністами"; установлювався мінімальний розмір частки аукціоніста, що була своєрідним номіналом однієї акції як цінного папера; діяв принцип вільного відчуження акцій; існувала обов'язковість для учасників виключно майнової участі.

Треба визнати, що колонізація територій, що відбулася до XVII ст., реалізувалася через надто дорогі та тривалі (як для того часу) проекти, яким були притаманні значні ризики. Відповідно виникла потреба використання своєрідної правової конструкції, що оформлювала б такі проекти та відображала б: по-перше, необхідність об'єднання капіталів кількох осіб, оскільки навіть надто багата людина не могла собі дозволити повністю фінансувати заморську подорож; по-друге, обмеження відповідальності учасників проекту вже здійсненим внеском; по-третє, управління такими про-

ектами (тобто безпосередньою подорож) здійснювалося, як правило, третіми особами, а не їх безпосередніми вкладниками.

Утім, слід зазначити, що серед науковців зустрічаються й інші погляди на питання виникнення корпорацій і зародження окремих напрямів у юридичній та економічній науці, що її досліджували. В окремих працях витоки корпоративного права відносять до періоду Римської імперії. Так, російський дослідник І. Покровський стверджує, що в Стародавньому Римі функціонувала організація, яка мала корпоративну побудову і була повністю відокремлена від осіб, що входили до її складу. Вона протиставлялася договірним товариствам (societies), за якими не визнавалися права юридичної особи [4, с. 312].

Такий поділ дав можливість окремим авторам стверджувати, що протягом тривалого часу термін "корпорація" розглядався як синонім терміна "юридична особа" [5, с. 8—9].

Якісними ознаками юридичної особи в римському праві вважалися: 1) майнова відокремленість; 2) самостійна відповідальність за своїми зобов'язаннями; 3) можливість вступати у правовідносини зі своїми учасниками; 4) можливість виступати в ролі позивача та відповідача в суді.

На думку Т. Кашаніної, корпорації, можливо, зародилися в Греції і тільки потім почали з'являтися в Римі. У Греції доволі розвиненим було морське сполучення, тому греки у своїй колонізаторській політиці, очевидно, вже зверталися до цієї форми колективного співробітництва [6, с. 94]. Проте однозначних доказів на користь такої позиції не існує.

Своєрідною є позиція професора Єльського університету В. Канна стосовно того, що задовго до проникнення в Стародавню Індію античних ідей у цій країні виникають реальні юридичні особи, яких називали срені, а їх власники були відокремлені від самого товариства [7]. Окремі срені в Індії були доволі численними (до 1000 членів), усі вони управлялися двома-трьома виборними головами, влада яких була обмежена прообразом сучасних загальних зборів — асамблеєю.

Як цілком правильно зазначають українські науковці О. Вінник та В. Щербина, для Середньовіччя характерним є функціонування багатьох організацій, які послужили підґрунтям для виникнення в подальшому корпорацій: гільдії купців; пайові товариства; морські товариства; генуезькі маони; генуезькі банки [3].

Загалом еволюцію організаційних типів об'єднань у світовій економіці окремі науковці подають так (табл. 1).

Зауважимо, що така періодизація підтримується не всіма вченими. У контексті аналізу розвитку науки щодо корпорацій та їх фінансів звернемо увагу на позицію О. Кібенко, яка виділяє такі етапи розвитку корпоративного права [9]:

1-й етап: поява перших колективних форм господарської діяльності, формування перших корпоративних норм.

2-й етап: зародження корпорацій та корпоративного права (XV ст. — перша половина XIX ст.).

Таблиця 1. Еволюція та основні характеристики організаційних форм об'єднань

Форма об'єднань	Період	Юридичний статус	Обмежена відповідальність	Централізоване управління
Прості й повні товариства (неюридичні особи)	VIII–VI до н. е. — Стародавня Греція	немає	немає	немає
Командитні товариства (неюридичні особи)	976 р. — Венеція	немає	частково	частково
Повні товариства (юридичні особи)	Новий час — Західна Європа	є	немає	є
Командитні товариства (юридичні особи)	Новий час — Західна Європа	є	частково	частково
Товариства з обмеженою відповідальністю	1892 р. — Німеччина	є	є	є
Акціонерні товариства (корпорації)	XVII ст. — Західна Європа	є	є	є

Джерело: складено за [8].

3-й етап: масова поява корпорацій, формування корпоративного права як галузі права та законодавства (друга половина XIX ст. — початок XX ст.).

4-й етап: корпорація — домінуюча форма здійснення підприємницької діяльності. Повна ревізія корпоративного права, виокремлення його підгалузі — акціонерного права.

Загалом не заперечуючи наявності в окремих функціонуючих організацій ознак корпорацій, зазначимо: вони не володіли одночасно всіма характеристиками сучасної корпорації, хоча і мали окремі з них; рівень організації їх фінансів у цілому був іманентний рівню організації фінансових відносин тогочасного суспільства; тільки з розвитком ринкових відносин, появою необхідної фінансової інфраструктури корпорації змогли реалізувати свої найпривабливіші риси порівняно з іншими організаційно правовими формами.

Аналізуючи головні етапи розвитку теоретичних концепцій у сфері корпоративних фінансів, не можна обійти увагою положення, що стосуються одного з найважливіших напрямів сучасної економічної теорії — теорії фірми. Існують три ключові питання: чому виникають корпорації, якими є оптимальні межі корпорації, якою має бути структура корпорації? Утім, питання про межі корпорацій, зважаючи на їх розміри, набуває особливого значення. Якщо для інших організаційно-правових форм підприємництва така проблема прямо пов'язана з їх розвитком, генезис корпорацій у сучасному глобальному середовищі потребує постановки питання в іншому контексті: як і за допомогою яких механізмів можна обмежити зростання корпорацій та оптимізувати їх вплив на економічні та соціальні процеси? Чи варто взагалі його обмежувати?

Наукові погляди стосовно фірми, а з ними і погляди на сутність та роль корпорацій еволюціонували у відповідь на зміни в самій економічній науці та трансформації економічного середовища. Разом з тим варто визнати, що досі єдиного цілісного підходу в теорії фірми не виявлено. Окрім того, зазначимо, що досліджуваний напрям економічної науки є відносно молодим, а його зародження пов'язують із працями економістів, які з'явилися в 20—30-х роках минулого століття.

Аналізуючи місце теорії фірми в дослідженні корпорацій, відзначимо таке:

1. Класичний та неокласичний напрями цієї теорії розглядали виключно фірму як надзвичайно важливо-

го учасника економічних відносин, що займає ключове місце у виробництві товарів та наданні послуг.

2. У подальшому в теорії фірми з'явилися концепції, які акцентували увагу на корпораціях як провідних фірмах, що уособлюють основні характеристики цього поняття.

У цьому контексті варто звернути увагу на погляди Дж. Гелбрейта. В окремих питаннях учений цілком повновому підходив до аналізу ролі корпорацій як особливого роду фірм в економічних процесах. Саме наукові здобутки цього вченого найповніше характеризують трансформаційні процеси в економічній науці, пов'язані зі зростанням значення корпорацій. Насамперед варто виокремити такі новаторські, як на той час положення Дж. Гелбрейта [10]:

— у корпораціях управлінські повноваження зміщуються на користь того фактора, який найскладніше замінити. Спочатку таким фактором була земля, далі — капітал, на сучасному етапі — сукупність людей із різними знаннями, досвідом і т. п.;

— для ефективного функціонування корпорацій доцільно, щоб будь-яке рішення приймалося значною кількістю людей, які при цьому будуть спеціалістами вузького напрямку;

— максимізація прибутку не може розглядатися як виключна мета діяльності корпорації, управлінці намагаються створити таку ситуацію, у якій акціонери будуть зацікавлені в їхніх послугах.

Загалом праця Дж. Гелбрейта ознаменувала не тільки перехід до нових поглядів економічної науки на корпорацію, вона виявила і проблеми, з якими зіткнулися корпорації на той час, гостроти яких не знято і зараз. Зазначені проблеми стосуються насамперед взаємовідносин корпорації з іншими економічними агентами та суспільними групами. У цьому контексті український учений А. Гальчинський зазначає: "Свого часу визначальним суб'єктом економічної глобалізації виступала держава, потім — транснаціональна корпорація; інформаційна революція формує передумови утвердження творчої особистості у відповідній якості" [11, с. 6].

ВИСНОВКИ

Виділяючи складні питання корпоративних фінансів, на наш погляд, доцільно їх пов'язати з глобалізаційними процесами, їх сутністю та суперечностями. Якщо спочатку фінансова наука сприймала глобалізацію (у тому

числі економічну) як беззастережно позитивне явище, то на сучасному етапі з'являється дедалі більше критичних поглядів. Утім, як цілком правильно підкреслює Дж. Стіглиц, проблема не в глобалізації, а в тому, як вона здійснюється [12, с. 249].

Аналіз фінансового виміру глобалізації показує, що її можна пов'язати з такими складовими:

1. Невпинне зростання світового фінансового ринку з одночасним упровадженням інновацій на інструментарному та інституційному рівнях. Здійснення контролю за рухом капіталу як з боку держави, так і з позицій інших економічних агентів.

2. Нарощування фінансового потенціалу сучасних корпорацій, посилення їх домінування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Антагонізм цілей корпоративних стратегій та цілей макрофінансової політики держави.

3. Експансія транснаціональних корпорацій часто орієнтована на максимальне і при цьому нераціональне використання ресурсного потенціалу країн із транзитивною економікою.

У таких умовах перед фінансовою наукою постають надзвичайно складні завдання. Насамперед вони пов'язані з пошуком відповідей на питання, чи можлива глобалізація "з людським обличчям". Слід визнати, що серед фахівців поступово формується прошарок, який досить критично сприймає глобалізацію та її наслідки. Ще більші суперечності існують у суспільних настроях щодо глобальних процесів.

Остання криза 2008—2010 рр. виявила тут надзвичайно гострі проблеми та поставила перед фінансовою наукою ряд питань, які потребують негайного пошуку відповідей. При цьому завдання науковців полягає не в обґрунтуванні способів "боротьби" з експансією ТНК та зростанням фінансових ринків; головна мета — розбудова фінансових відносин на рівні корпорацій у такий спосіб, щоб можна було досягти розумного компромісу між інтересами самої корпорації, інших суб'єктів корпоративного управління, держави, суспільства.

Це надзвичайно складне завдання, особливо з урахуванням стійких світоглядних та цивілізаційних суперечностей, що існують нині. Як показав проведений аналіз, фінансова наука завжди адекватно реагувала на економічні процеси та потреби суспільства. Утім, отримані навіть кілька десятиліть тому наукові результати, як правило, стрімко втрачають своє значення в сучасних умовах. Це відбувається, зокрема, і через те, що корпорації перестали бути інструментом суто економічної експансії, їх стратегія стала, по суті, частиною політичної боротьби між державами та блоками держав.

Література:

1. Корпоративная реформа и гармонизация корпоративного законодательства России и ЕС: [монография] / [А. Астапович, О. Бестужева, Д. Вайнштейн, М. Гутброд и др.]. — М.: Волтерс Клувер, 2007. — 168 с.

2. Полковников Г.В. Английское право о компаниях: Закон и практика / Г.В. Полковников. — М.: НИМП, 2000. — 240 с.

3. Вінник О.М. Акціонерне право: навч. посіб. / О.М. Вінник, В.С. Щербина; ред. В.С. Щербина. — К.: Атіка, 2000. — 544 с.

4. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. — СПб.: Летний сад, 1998. — 560 с.

5. Суворов Н.С. Об юридических лицах по римскому праву / Н.С. Суворов. — М.: Статут, 2000. — 299 с.

6. Кашанина Т. В. Корпоративное право: учеб. / Т.В. Кашанина. — М.: Норма — ИНФРА-М, 1999. — 815 с.

7. Khanna V. S. The Economic History of the Corporate Form in Ancient India [Electronic resource] / V. S. Khanna. — Mode of access: //http: www.law.yale.edu.documents/pdf/cb/Khanna_Ancient_India_informal.pdf

8. Мостенська Т.Л. Корпоративне управління: навч. посіб. / Т.Л. Мостенська, В.О. Новак, М.Г. Луцький, Ю.Г. Симоненко. — К.: Каравела, 2008. — 384 с.

9. Кибенко Е.Р. Корпоративное право: учеб. пособие / Е.Р. Кибенко. — Х.: Эспада, 1999. — 480 с.

10. Гэлбрейт Д.К. Новое индустриальное общество / Д. К. Гэлбрейт; пер. с англ.; ред. и вступ. ст. Н.Н. Иноземцева. — М.: Прогресс, 1969. — 480 с.

11. Гальчинський А. Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення / А. Гальчинський / *Економіка України*. — 2009. — № 1. — С. 4—18.

12. Стіглиц Дж. Глобалізація: тривожні тенденції / Дж. Стіглиц. — М.: Мысль, 2003. — 456 с.

References:

1. Astapovich, A. Bestuzheva, O. Weinstein, D. and Gutbrod, M. (2007), *Korporativnaya reforma y harmonizatsyya korporativnoho zakonodatel'stva Rossyy y ES [Corporate reform and harmonization of corporate law in Russia and the EU]*, Volters Kluver, Moscow, Russia.

2. Polkovnykov, H. V. (2000), *Anhlyyskoe pravo o kompanyyakh: Zakon y praktyka [English law of companies: Law and Practice]*, NIMP, Moscow, Russia.

3. Vinnyk, O. M. and Shcherbyna, V. S. (2000), *Aktsionerne pravo [Company law]*, Atika, Kyiv, Ukraine.

4. Pokrovskyy, Y. A. (1998), *Ystoryya rym'skoho prava [History of Roman Law]*, Letnyy sad, St. Petersburg, Russia.

5. Suvorov, N. S. (2000), *Ob yurydycheskykh lytsakh po rym'skomu pravu [On legal entities in Roman Law]*, Statut, Moscow, Russia.

6. Kashanyina, T. V. (1999), *Korporativnoe pravo [Corporate law]*, INFRA-M, Moscow, Russia.

7. Khanna, V. S. (2006), "The Economic History of the Corporate Form in Ancient India", [Online], available at: //http:www.law.yale.edu.documents/pdf/cb/Khanna_Ancient_India_informal.pdf. (Accessed 20 September 2014).

8. Mostens'ka, T. L. Novak, V. O. Luts'kyy, M. H. and Symonenko, Yu. H. (2008), *Korporativne upravlinnya [Corporate Governance]*, Karavela, Kyiv, Ukraine.

9. Kibenko, E. R. (1999), *Korporativnoe pravo [Corporate Law]*, Espada, Harkiv, Ukraine.

10. Helbreyt, D. K. (1969), *Novoe yndustrial'noe obshchestvo [New Industrial State]*, Progress, Moscow, Russia.

11. Halchynskiy, A. (2009), "Methodology of analysis of economic globalization: the logic update", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 1, pp. 4—18.

12. Styhlyts, Dzh. (2003), *Hlobalyzatsyya: trevozhnie tendentsyy [Globalization: disturbing trends]*, Misl, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014 р.